

ЩЕБЕТЮК Наталія,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач сектору наукознавства
Інституту історії аграрної науки, освіти і
техніки Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН
(м. Київ, Україна)

Shchebetyuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3332-1981>

КУЧЕР Володимир,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник сектору
наукознавства Інституту історії аграрної
науки, освіти та техніки Національної
наукової сільськогосподарської бібліотеки
НААН (м. Київ, Україна)

KucherVolodumyr80@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6245-2529>

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ ст.

Стаття присвячена розгляду проблеми формування наукового забезпечення розвитку сільського господарства в Україні у першій чверті минулого століття. Застосовуючи принципи історизму, наукового пізнання, об'єктивності та взаємозалежності зв'язку загального, логічного і розвитку, розкрито основні чинники, що впливали на функціональність взаємозв'язку між агрономами, науковцями, селянами та державними органами. Обґрунтовано наслідки позитивних зрушень в аграрній сфері на початку минулого століття, насамперед завдяки активній діяльності сільськогосподарських товариств, агрономів, земств і зацікавленості сільських господарів. Доведено, що розвивалася науково-організаційна складова, відбувалася популяризація нових агрономічних знань, видання науково-популярної літератури, зміцнювалася державна підтримка. Усе разом сприяло створенню ефективного механізму співпраці усіх учасників процесу і, головне, – підвищенню продуктивності сільського господарства. Проте військові, революційні події та явища знищили не лише об'єкти господарювання, але й налагоджене комунікативне середовище

фахівців галузі та селян. У складних умовах учені-аграрії продовжували науково-організаційну діяльність, а більшовицька влада створювала ідеологічний інструментарій для свого подальшого панування.

Ключові слова: агрономія, дослідна справа, сільське господарство, продовольча криза, розвиток, наукове забезпечення.

FEATURES OF THE SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ENSURING THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN THE UKRAINIAN TERRITORY IN THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY

The article is devoted to the consideration of the problem of the formation of scientific support for the development of agriculture in Ukraine in the first quarter of the last century. Applying the principles of historicism, scientific knowledge, objectivity and interdependence of the general, logical and developmental connection, the main factors influencing the functionality of the relationship between agronomists, scientists, peasants and state bodies were revealed. The consequences of positive changes in the agricultural sphere at the beginning of the last century are substantiated, primarily thanks to the active activity of agricultural societies, agronomists, zemstvos and the interest of farmers. It has been proven that the scientific and organizational component was developing, the popularization of new agronomic knowledge, the publication of popular scientific literature, and the strengthening of state support. All together contributed to the creation of an effective mechanism of cooperation of all participants in the process and, most importantly, to an increase in the productivity of agriculture. However, military and revolutionary events and phenomena destroyed not only economic objects, but also the well-established communicative environment of industry specialists and peasants. In difficult conditions, agrarian scientists continued their scientific and organizational activities, and the Bolshevik authorities created an ideological toolkit for their further domination.

Keywords: agronomy, research, agriculture, food crisis, development, scientific support.

Постановка проблеми. Відстоювання своєї ідентичності та багатівікової історії Руси-України дається високою ціною і зобов'язує до переосмислення багатьох речей, тим паче стосовно наслідків політичного впливу сторічної давнини на становище й розвиток суспільного, соціально-економічного буття українців. Відомо, що однією з перших мішеней більшовиків стало сільське господарство, зруйнувавши яке, вони взялися за його організацію з побіжним реформуванням, репресіями та голодоморами. Нині хижачка війна росіян змушує українських дослідників вийти за межі оцінки так званої неоднозначності радянської спадщини, чітко розділити, або, навпаки, –

об'єднати культурний, науковий спадок і природу радянського режиму. Усвідомити, що відносна радянська стабільність і розвиток як у науковій сфері, так і в господарюванні 1970–1980-х рр. базувалася на фундаменті залитих кров'ю і сльозами 1920–1930-х рр. Відтак, чітко назвати радянську владу окупаційною для України, у законодавчому полі якої розвивалася вітчизняна наука та виробнича сфера.

Аналіз наукових публікацій. Питання організації, управління та розвитку аграрної науки та дослідної справи належать до визначальних у контексті підвищення продуктивності сільськогосподарської галузі економіки країни. Перша чверть ХХ ст. є важливою з точки зору формування науково-організаційного та управлінського чинників розвитку агрономії й галузевого експериментаторства в Україні, що й втримує рівень актуальності дослідницького пошуку. У науковій літературі прослідковуються певні тенденції до поглибленого вивчення проблеми зародження і розвитку організаційно-управлінських засад сільськогосподарської науки в досліджуваний період на тлі суспільно-політичних трансформацій. Серед фундаментальних праць останнього часу варто назвати наукові доробки В. А. Вергунова [1], С. С. Падалки [2] та автора даної статті [3], що вже створили контурну картину становлення агрономії й дослідництва на українських теренах.

Мета дослідження передбачає аналіз процесу організації агрономічного обслуговування сільського населення в умовах суспільно-політичних змін першої чверті минулого століття, ідеологічного навантаження та управління аграрним дослідництвом у цілому. Її досягнення можливе завдяки використанню методологічного інструментарію, зокрема принципів історизму, об'єктивності, взаємозалежності зв'язку історичного та логічного, загального взаємозв'язку та розвитку, системного, функціонального та ін.

Виклад основного матеріалу. За свідченням багатьох дослідників, останні десятиріччя ХІХ ст. були періодом бурхливого розвитку наукових досліджень у сільському господарстві, зростання ролі сільської агрономії. Це значною мірою послугувало підвищенню продуктивності

сільськогосподарського виробництва. За висловом відомого аграрія, професора Г. І. Гуревича, це був період агрономічного піднесення в сільському господарстві [4]. На наш погляд, більш влучно даний період охарактеризував професор А. Г. Терниченко, вважаючи, що це була «агрономічна весна». Він писав, що агрономія до революції 1917 р. посідала одне з перших місць серед інших галузей науки, про що свідчили численні публікації фахівців сільськогосподарської науки. Сільські господарі, які досить обережно та з певною недовірою ставилися до агротехнічних заходів, пропонувані агрономами на базі результатів наукових досліджень, поступово змінили свою думку, почали частіше звертатися до них за агрономічними порадами [5, с. 37].

Обґрунтований висновок щодо стану галузевого дослідництва надав відомий дослідник, директор Носівської дослідної станції С. П. Кулжинський. Аналізуючи стан науково-дослідної діяльності в попередні роки, він зауважував, що до 1908–1910 рр. сільськогосподарська дослідна справа була «в загоні», не було особливого аналізу робіт, хоча деякі спроби в цьому напрямі й спостерігалися. З 1908 р. активізується інтерес до сільськогосподарського дослідництва і вся увага звертається на організаційний бік справи. Постало питання щодо опрацювання нових науково-дослідних програм з метою поглиблення дослідної роботи в усіх дослідних структурах [6, с. 31]. Але згодом наступила кривава війна і жахлива громадянська міжусобиця, було не до поглиблення досліджень, оскільки в цей період йшлося про саме існування сільськогосподарських установ і дослідників.

На той час в Україні широкого розмаху набула діяльність сільськогосподарських товариств, які взяли на себе організацію й управління науково-дослідною діяльністю. Саме вони виступили ініціаторами організації й розбудови мережі науково-дослідних структур. Це дало поштовх до напрацювання новітніх, ефективних агротехнічних прийомів, методів і способів ведення землеробства, рослинницької і тваринницької галузей сільського господарства. Постійно відбувалися наради, з'їзди сільськогосподарських товариств з метою обміну досвідом між ученими, фахівцями, обговорювалися

питання щодо поглиблення наукових досліджень, розвитку сільськогосподарської науки. На сторінках галузевих видань друкувалися результати наукових пошуків дослідних установ, рекомендації щодо покращення, підвищення продуктивності поміщицьких та селянських господарств. Широкої популярності серед населення набули періодичні видання, що пропагували сільськогосподарські знання: «Хлібороб», «Хуторянин», «Южно-Русская сельскохозяйственная газета», «Агрономічний журнал» та ін. Серед активних дописувачів були науковці, агрономи, ветеринари, землевпорядники, садівники й інші фахівці з відомими іменами: В. Г. Бажаєв, М. М. Вольф, Б. К. Єнкен, А. Ф. Лебедєв, К. Г. Маньківський, Б. М. Рожественський, М. А. Савченко-Більський, А. Г. Сокільський, Ю. Ю. Соколовський, А. Г. Терниченко та ін. [5, с. 41]. Темі їхніх публікацій охоплювали питання аграрної політики, громадської агрономії, дослідної справи, землеустрою, сільськогосподарської економіки, організації селянського господарства, тобто результати досліджень з усіх галузей сільського господарства. Таким чином через публікації поширювалися агрономічні знання серед сільськогосподарських виробників.

На наш погляд, яскравим прикладом розвитку сільськогосподарської науки у період «аграрної весни» може слугувати діяльність Київського агрономічного товариства (КАТ). Утворене в лютому 1890 р. за ініціативою вчених і освітян-аграріїв з метою розвитку сільського господарства, до його складу увійшло 39 провідних науковців і агрономів, маючи на меті активізувати розгортання науково-дослідної роботи. Головою КАТ обрали професора Київського політехнічного інституту К. Г. Шиндлера. За свідченням дослідників, наукова, освітня, популяризаційна діяльність товариства здійснювалася постійно діючими комісіями, що затверджувалися загальними зборами товариства. Про активну науково-дослідницьку діяльність КАТ свідчить низка видань, що друкувалися у досліджуваний період, зокрема «Звіти про діяльність Київського агрономічного товариства (1909-1914 рр.)», «Огляди

сучасної популярної сільськогосподарської літератури (1913-1915 рр.)» та ін. [1, с. 95].

Цілком очевидно, що на період «агрономічної весни» припадає піднесення діяльності Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, аналогічних товариств на Полтавщині, Харківщині та інших губерній. Метою названих сільськогосподарських утворень було сприяння розвитку сільського господарства шляхом проведення досліджень, обговорення аграрних проблем, поширення сільськогосподарських знань за допомогою публічних читань, створення виставок, музеїв, курсів, публікацій результатів досліджень. Правління сільськогосподарських товариств ставили питання перед урядовими колами щодо видання галузевих часописів, проведення з'їздів і нарад, що сприяли б розвитку науково-дослідної справи, а, отже, і підвищенню продуктивності сільського господарства. Товариства сільського господарства базувалися на демократичних принципах взаємної поваги серед їхніх членів, вільному обміні думками на загальних зібраннях, обговоренні дискусійних питань, напрацюванні необхідних рішень, спрямованих на підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Варто зауважити, що, незважаючи на певні досягнення в науковому забезпеченні розвитку сільського господарства, врожаї зернових, городніх, садових, виноградних і технічних культур на селянських посівних площах вражали своїми низькими результатами. Вони були значно нижчими від урожаїв поміщицьких господарств, не кажучи вже про урожаї селян зарубіжних країн. Одна з вагомих причин такого становища крилася в недостатньому науковому забезпеченні розвитку сільського господарства, низького рівня агротехніки селянського землеробства.

У контексті розглядуваного питання, на наш погляд, важливе місце в керівництві агрономічною справою належало управлінським структурам земств. Ці виборні самоврядні органи почали виникати в самодержавній Росії у пореформений період. Земства фактично стояли біля джерел формування

дільничої агрономії, що наближало агрономічну допомогу безпосередньо до селянських господарств. Окремі повіти губерній поділялися на дільниці, що полегшувало агрономічному персоналу обслуговувати господарства конкретної території. Так, у 1912 р. в Полтавській губернії нараховувалося 72 дільниці, в Харківській – 66. Розвиток дільничої агрономії безпосередньо позитивно вплинув на зміцнення дрібного селянського господарства шляхом поширення агрономічних знань серед населення. Широкого розмаху набуло проведення лекцій, бесід, занять на різні агрономічні теми. На їх організацію земські управи виділяли відповідні кошти. Вони утримували дослідні станції, поля, склади зберігання сільськогосподарської продукції, оплачували працю агрономів і спеціалістів сільського господарства тощо.

Самодержавний уряд, який спочатку з недовірою спостерігав за починаннями земств щодо надання агрономічної допомоги сільським господарям, невдовзі корінним чином змінив своє ставлення до їхньої діяльності. Певне підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва спонукало урядовців сприяти земській агрономії щодо активізації надання селянам допомоги, з готовністю виділяти земствам субсидії. Крім того, вживалися заходи щодо підготовки агрономічних кадрів. Як зазначав відомий аграрій І. Кожевников, збільшення кількості агрономічного персоналу мало на меті не лише покращити техніку ведення сільського господарства, а, перш за все, отримати достатню кількість продовольства, зокрема зернових культур. Залишається доведеним той факт, що друга половина першого десятиліття і початок другого десятиліття ХХ ст. стали періодом незвичайного розширення агрономічної допомоги селянам. Про це свідчать дані щодо збільшення агрономічного персоналу: лише за 1911 р. кількість агрономів у Російській імперії збільшилася на 1844 особи або 55,2 %, порівняно з попереднім роком. У 1912 р. їх побільшало на 2080 осіб або 40,21 % порівняно з 1911 р. [7, с. 5]. Розвиток земської агрономії зосередився на дільничій агрономії, що була найбільш наближена до селян і тому поставлена в сприятливі умови щодо впливу на селянські господарства. До Першої світової війни дільничий агроном перестав

бути якимось незнайомцем у середовищі пересічних хліборобів, і не агроном шукав хлібороба, а останній сам охоче йшов до нього за консультаціями, порадами, на курси, бесіди. Результати ділового спілкування агрономів з сільськими господарями суттєво позначилися на покращенні сільського господарства, підвищенні його продуктивності.

З початком революційних подій становище в земській агрономії різко змінилося. Земські працівники направлялися до армії або у різні організації, що її обслуговували. Більшість агрономів було мобілізовано у продовольчі заготівельні структури, агрономічна робота майже не велася, допомога селянам не надавалася. Замість надання допомоги селянським господарствам агрономи часто були змушені виконувати дії, що вели до ослаблення цих господарств, до остаточного занепаду. Агрономи приходили в селянське господарство реквізувати збіжжя, продовольство, худобу, сировину для держави. Дружні виробничі відносини агрономів з сільським населенням обернулися ворожнечею, взаємною ненавистю. Агроном став небажаним гостем на відміну від того, яким він був раніше, він став небезпечною особою. Поява агронома в селі закінчувалася або примусовим продажем продуктів за низькою ціною, або часто і відвертим пограбуванням селянського господарства. Замість зближення раніше зацікавлених сторін агронома і селянина, між ними виникла ворожнеча.

Війна завдала сільському господарству величезних збитків, спричинила продовольчу кризу, негативно позначилася на забезпеченні населення продуктами харчування, на експорті хліба у західні країни. Цілком очевидно, що воєнний період завдав шкоди також розвитку агрономічної справи. Сталося відволікання агрономів від прямих обов'язків на виконання робіт, не пов'язаних з їхньою діяльністю. Таким чином, більшовицький переворот у Російській імперії перервав поступальний національно-революційний рух до незалежного, суверенного державного життя українського народу. В країні запанували хаос і безладдя. З цього приводу І. Кожевніков писав: «Кошмарний більшовизм з його надзвичайною винахідливістю в руйнуванні і надзвичайною убогістю в будівництві був наслідком рутинної традиційної відсталості країни й давно

віджилої форми державного правління» [7, с. 6]. Більшовики за допомогою надуманих ідеологічних ярликів ініціювали протистояння між «буржуазними спеціалістами» і рештою населення. До їх числа «ворогів народу» потрапили представники сільської інтелігенції – агрономи, ветеринари, учені-дослідники, вчителі, лікарі, працівники фінансових установ та ін. Таким чином було штучно послаблено зв'язки агрономічної спільноти з сільськими господарями. З іншого боку, вимоги селян щодо отримання якомога більше землі відсунули на задній план турботу про підвищення її продуктивності, покращення свого господарства тощо. Агрономічна допомога виявилася так би мовити зайвою, непотрібною.

У свою чергу, провокативна участь агрономів у продовольчій справі більшовиків не могла не вплинути на їхній авторитет. Раніше об'єктом свого впливу вони мали найбільш активних сільських господарів. Але, працюючи у продовольчих загонах, агрономи мали справу з вилученням у них продовольства, особливо хліба. Вони займалися заготівлею продовольства у працюючих селян, які своєю важкою працею досягнули матеріальних статків, стали заможнішими порівняно зі своїми односельцями. Саме на цих селян більшовицькі провідники згодом навішали ярлик «куркуля», нацькували на них сільський люмпен-пролетаріат, згуртований у так званих комітетах бідноти. Продовольчі органи з їхньою допомогою скуповували у селян продовольство за заниженими цінами, або просто конфісковували, отримуючи 10–15 % від конфіскованого на утримання членів комітетів бідноти.

В українському селі склалася принизлива ситуація для сільської інтелігенції, у тому числі агрономів і спеціалістів сільського господарства, яка не сприяла налагодженню агрономічного обслуговування сільського господарства. Постійний страх за існування, насилля, знущання з боку так званих «надзвичайок», комісарів, червоноармійських робітничих продовольчих загонів, а часом і бандитів, гнітюча думка про нестачу хліба, палива, взуття, одягу, житла – все це негативно позначалося на діяльності агрономів, науковців-дослідників, спеціалістів сільського господарства [7, с. 5]. У середовищі агрономічної спільноти виникало запитання: чи вони здатні знову стати до послуг сільському

населенню? Адже саме від агрономів залежав успіх у відродженні й розвитку сільського господарства. У той же час посилювалася продовольча криза внаслідок більшовицької волюнтаристської діяльності, насадження політики воєнного комунізму, впровадження продовольчої диктатури, позбавлення селян права вільно продавати продукти харчування, особливо хліб, ставки на так званий безтоварний соціалізм, введення продуктообміну, спроб колективізувати сільське населення.

На початку 1920-х рр. перед більшовицьким урядом постала потреба визначитися з формами господарювання в сільськогосподарському виробництві. Варто зазначити, що їхні спроби комунізувати, тобто колективізувати українське село шляхом організації селян у комуни зазнали невдачі. Уряд України, який фактично керувався з Москви, був змушений тимчасово примиритися з прагненням селян вести власне одноосібне господарювання. Але його організація і ведення вимагали від владних органів неабияких зусиль і знань. З цією проблемою зіткнулися й самі селяни, які отримали від влади землю фактично в оренду. Продовольча криза вимагала негайного вирішення безлічі питань, пов'язаних з відбудовою і розвитком одноосібного селянського господарства. Складність полягала у відсутності агрономічних знань у залучених радянською владою до керівництва сільськогосподарським виробництвом функціонерів. Не вистачало знань і у переважній більшості сільського населення. Як зауважував заступник наркома земельних справ В. М. Качинський, у період захоплення і розподілу поміщицьких, монастирських, церковних і казенних земель у селян не було чіткої уяви щодо економічно-господарських наслідків земельної реформи, що здійснювалася в розрізі селянських вимог. Аграрна революція, затіяна більшовиками, не була спроможною поставити складні вимоги перед селянами. Їхнє завдання у цей період полягало у зрівняльному розподілі конфіскованих у приватних власників земель. Натомість вирішення цього питання означало й вирішення основних проблем сільського господарства. Ліквідація поміщицького землеволодіння та землекористування і зрівняльний розподіл земель у кращому випадку створювали передумови подальшого

розв'язання чергових завдань сільського господарства [8, с. 7, 13]. Без цієї передумови неможливо було вирішити земельне питання в Російській імперії, у тому числі й в Україні.

Між тим, взяття на облік і розподіл приватних, казенних, монастирських земель, маєтків, сільськогосподарських будівель не оминуло майна, земельних площ дослідних станцій, експериментальних баз рослинництва, розплідників племінного тваринництва, господарств сільськогосподарських навчальних закладів тощо. За даними багатьох свідків з числа науковців-аграріїв, спеціалістів різних галузей сільського господарства, так званий облік носив погромний характер і являв собою дике пограбування. Воно супроводжувалося розподілом між учасниками цих погромів не лише живого тягла, але й реманенту, хліба, кормів, меблів, часом не потрібних селянам книг, іноді іноземними мовами, піддавалося знищенню або розподілу нерухоме майно – житлові і господарські будівлі, заводи, фабрики переробної промисловості, прокатні пункти, приміщення агрономічних організацій [9, с. 3]. Парадоксально, але гинули величезні матеріальні цінності, які при умові розумного використання могли б сприяти сільському населенню у розвитку господарств, підвищенні їх продуктивності.

Чіткого уявлення і розуміння щодо налагодження виробництва, розвитку сільського господарства після остаточного встановлення влади у партійної і радянської номенклатури не було. З'ясувалося, що перехід від насильницьких, реквізиційних методів і засобів до мирного розвитку сільського господарства і виробництва продуктів харчування потребує інших управлінських чинників. М. К. Владимиров, якого надіслали в Україну з Росії на посаду наркома продовольства з цього приводу писав, що у 1920 р. з остаточною окупацією України «не було ще повної ясності і визначеності в нашій партійній і радянській суспільній думці щодо тих практичних шляхів, за допомогою яких ми зможемо досягнути необхідної змички з селянством... ми багато говоримо про наше сільське господарство, але його справжнє становище нам вкрай недостатньо відоме і не дивно, що ми часто дещо механічно підходимо до вирішення деяких

важливих і великих питань, даємо на них абсурдні відповіді, які майже негайно вимагають внесення необхідних поправок» [10, с. 1]. Визнання більшовицького політичного діяча М. К. Владимиrowa свідчать про те, що більшовики у той період не могли налагодити ділової співпраці з українським селянством, основним виробником сільськогосподарської продукції. Варто зауважити, що більшовицькі провідники були нездатні організувати також науково-дослідну діяльність в аграрній галузі, як визначального чинника відбудови, розвитку сільського господарства, підвищення його продуктивності. Це не було випадковим явищем, а саме наслідком насильницької, реквізиційної політики більшовиків у період так званого воєнного комунізму.

Цілком закономірним наслідком такої політики стало те, що соціально-політична ситуація в українському селі досягла свого апогею. Селянство одностайно і рішуче піднялося зі зброєю в руках на захист своїх інтересів проти більшовиків, які, прикриваючись так званою «революційною діяльністю», довели сільських трударів до зубожіння. За свідченням дослідників, радянська влада в Україні упродовж 1919–1920 рр. контролювала лише великі міста і промислові центри. Її вплив у сільській місцевості був мінімальним. У переважній більшості сільських населених пунктів не існувало радянських органів влади. Всі офіційні директивні вказівки, що стосувалися вилучення продовольства і технічної сировини, селянами не виконувалися [11, с. 139]. Про те, що радянська влада втратила контроль над селянством, свідчать матеріали п'ятої конференції КП(б)У, що відбулася в листопаді 1920 р. В ухваленій учасниками конференції резолюції наголошувалося, що «характерним і типовим для всіх районів є повний розпад соціальних зв'язків, особливо міста з селом» [12, с. 113]. Це твердження більшовицького партійного зібрання міститься в резолюції під назвою: «Бандитизм і боротьба з ним». У даному випадку більшовики, не маючи сміливості відверто визнати наявність масових селянських повстань проти радянської влади, вдалися до брехні, звинувативши усіх українських селян у бандитизмі. Оголошена війна радянської влади українському селянству негативно вплинула на розвиток усіх галузей сільського

господарства. Це поглиблювало важке економічне становище в цілому, як наслідок руйнацій, спричинених війною, більшовицькою революцією, відміною ринкових відносин і торгівлі, заборонаю селянам вільно розпоряджатися виробленою сільськогосподарською продукцією.

А між тим, питання відбудови і розвитку сільського господарства та підвищення його продуктивності в умовах орієнтації на селянське подвірне господарство вимагали його ґрунтовного вивчення. Це господарство мало стати реально об'єктом агрономічної роботи, що вимагало напрацювання методів, засобів і способів планомірного впливу на нього шляхом застосування передових агротехнічних прийомів. Однозначно, що подібна трудомістка й багатопланова робота могла бути здійснена спільними зусиллями учених, агрономів, спеціалістів різних галузей сільського господарства. За допомогою практичного ознайомлення з умовами розвитку селянських господарств різних регіонів, необхідно було детально з'ясувати нагальні їхні запити та визначити конкретні заходи щодо надання агрономічної допомоги селянським господарствам.

Аналіз викладеного матеріалу свідчить про нагромадження проблем політичного, економічного та наукового характеру. Радянська влада згодом розпочне їх вирішення специфічними методами, що сформуєть принципи управління як господарським сектором економіки української республіки, так і його науковим супроводом. Але першими зі складної ситуації почали шукати раціональний вихід представники творчого сегменту, та частина інтелектуального потенціалу, яка завжди є провідником будь-якого розвитку суспільства. В умовах руйнації сільського господарства, нестачі засобів виробництва та коштів, науково-дослідні установи шукали виходу з кризового становища з метою налагодження досліджень. Так, керівництво Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції ще в грудні 1917 р. скликало обласну нараду з метою визначення планів, програм науково-дослідної діяльності. Організаційне бюро, яке займалося підготовкою наради, зазначало, що обласна дослідна станція вбачає вихід зі скрутного становища у перегляді деяких положень застарілих програм досліджень, їх координації дослідними

установами, а також визначенні питань, що вимагали нагального вирішення. Насамперед, йшлося про вивчення природно-кліматичних зон, що мали свої характерні особливості для ведення науково-дослідної роботи. Наголошувалося на потребі реалізації результатів досліджень попередніх років, впровадженні їх у практику сільського господарства, розповсюдженні агрономічних знань серед сільського населення. Однією з ухвал наради стало рішення про організацію при дослідних станціях курсів для ознайомлення агрономів з роботою дослідних установ, створення в структурі дослідних установ спеціального відділу для популяризації результатів досліджень та їх видання [13, с. 11]. У цілому, при підведенні підсумків роботи наради її учасники прийшли до висновку про необхідність обговорення цілого ряду питань з дослідної справи, зокрема напрацювання принципів і підходів щодо діяльності дослідних установ, їхньої спеціалізації та вироблення тематики досліджень. Крім того, було сформовано низку важливих питань для розгляду на наступних зібраннях.

У 1918 р. Рада Харківського товариства сільського господарства на сторінках друкованого органу «Южно-Русская сельскохозяйственная газета» піднімала питання про виділення дослідним установам земельних площ для експериментаторства. Одним з найбільш складних питань в організації дослідної справи було виявлення найбільш типових для різних районів України земельних площ в ґрунтовому, кліматичному і господарському відношеннях. Але в умовах проведення аграрної реформи та розподілу землі між селянами, це питання затягувалося й загалом не вирішувалося [14, с. 17]. Представники земельних органів різних рівнів, учені, фахівці усіх напрямів аграрної галузі розуміли значення дослідної роботи. Вони сподівалися, що питання про виділення земельних площ науково-дослідним установам буде підтримано й вирішено відповідними урядовими органами. Також були сподівання на підтримку складених планів, їхню деталізацію і уточнення та розгортання досліджень з метою піднесення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Науковці виділяли ще одну нагальну проблему, яка полягала у реалізації ідеї популяризації новітніх агрокультурних прийомів і передбачала опрацювання

системи заходів, серед яких чільне місце відводилося організації курсів для селян з метою ознайомлення з результатами діяльності дослідних установ та спеціальних курсів для агрономічного персоналу. Останні мали за мету вивчення методів дослідницької діяльності, обмін досвідом роботи, виїзди у віддалені райони губерній і повітів тощо. Застосування певного інструментарію популяризації результатів наукових досліджень, упровадження їх у практику сільськогосподарського виробництва було можливим за умови організації спеціалізованих підрозділів у структурі дослідних станцій [15, с. 10]. Зауважимо, що виокремлення названих проблем відбувалось на тлі ситуації призупиненого застосування напрацьованих дослідниками результатів наукових пошуків за роки революційних подій. Звіти дослідних станцій, полів, кафедр залишалися невпорядкованими, нечитабельними. У подібному становищі знаходилися й результати роботи земських агрономів. Крім того, відсутність узгодженості, розпорошеність агрономічних сил аж ніяк не сприяли забезпеченню наукового супроводу розвитку сільського господарства. Спроба вирішити назрілу потребу в організації спеціальних відділів впровадження результатів досліджень відбулася у листопаді 1918 р. у Москві на нараді діячів дослідної справи за участі українських дослідників. Однак, на той час це питання не отримало реалізації, а за кілька років відбудова й розвиток сільського господарства постали з усією гостротою, як і питання щодо активної участі дослідних установ у пропаганді й реалізації агрономічних знань. Представникам більшовицької влади не доводилося розраховувати на активність сільського населення і тому створенню відділів впровадження було надано значну увагу. На початковому етапі передбачалося охопити пропагандою власників господарств, агрономів, ветеринарів, зоотехніків, технічний персонал та й самих працівників науково-дослідних структур. Паралельно вплив на сільське населення провадили шляхом організації виставок, музеїв, показових ділянок, полів, господарств, виїздів спеціалістів у сільську місцевість для читання лекцій, проведення бесід, організації курсів тощо. Науковці пропагувати власні результати досліджень через видання популярних брошур, плакатів і листівок. В активному просторі

провідниками нових сільськогосподарських знань ставали агрономи, спеціалісти різних галузей сільського господарства. Залишалася незатребуваною громадська агрономія, яка в останні роки внаслідок об'єктивних причин призупинила свою активну діяльність.

Висновки. Підсумовуючи аналіз особливостей становища в науковому забезпеченні розвитку сільського господарства на українських теренах у першій чверті минулого століття, виокремимо найбільш виразних учасників процесу. Насамперед, це носії наукових знань (агрономи, дослідники), їхні споживачі (селяни) та владні органи з більшовицькою ідеологією. На межі XIX-XX ст., здебільшого завдяки діяльності сільськогосподарських товариств, формувалася система наукового обслуговування сільського господарства. Напрацювання вченими новітніх агротехнічних прийомів, надання дієвої агрономічної допомоги селянам та фінансова підтримка земств сприяли активізації розвитку й підвищенню рівня ведення сільського господарства напередодні Першої світової війни. У найбільш критичний для будь-якого розвитку період сформовані взаємозв'язки між агрономами, селянами та земствами втратили свою так би мовити чинність під впливом ситуативних рішень більшовицької влади. До основних чинників руйнації співпраці на благо зростання сільського господарства належить повоєнна продовольча криза і розруха, нова земельна політика, втручання у функції агронома й інші більшовицькі ідеологічні підходи. Вже на початку 1920-х рр. гостро постала потреба у відновленні або побудові нової системи функціонування агрономії, дослідництва та господарювання, що впродовж наступних років й отримає свою реалізацію в радянських реаліях.

Список використаних джерел та літератури

1. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. Від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ, 2012. 416 с.
2. Падалка С. С., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. Аграрна історія України. У 3-х ч. Ч. I: Від найдавніших часів до початку XX століття. Київ: Аграрна наука, 2019. 332 с.
3. Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. XX ст. Кам'янець-Подільський, 2017. 380 с.

4. Гуревич Г. Постановка вопроса массового сельскохозяйственного образования в годы «агрономического подъема». *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1919. 17 апреля. С. 8.
5. Білоцерківська А. С. Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка. Київ: ФОП Корзун Д. Ю., 2010. 179 с.
6. Кулжинский С. Пути к переоценке данных сельскохозяйственных опытных учреждений. *Сельскохозяйственное опытное дело*. 1922. № 1. С. 24-38.
7. Кожевников Ил. О современной земской агрономии. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1919. № 45-46. С. 4-18.
8. Качинский В. М. Очерки аграрной революции на Украине. Вып. 1. Харьков: Госиздат Украины, 1922. С. 3-21.
9. Григорьев П. Опытные учреждения и аграрные декреты. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1918. № 9. С. 3-12.
10. Владимиров М. К. Основные моменты сельскохозяйственной политики. Харьков: Тип. Гос. Политуправление, 1922. 137 с.
11. Лазуренко В. М., Паскаленко В. Є. Український фермер в добу НЕПу. Черкаси: «Вертикаль», 2011. 346 с.
12. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2 томах. Том 1. 1918-1941. Київ: «Політвидав України», 1976. 458 с.
13. Егоров М. Областное совещание по опытному делу 18 и 19 декабря 1917 г. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1918. № 2. С. 11.
14. Опытное дело и земельная реформа. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1918. № 21-22. С. 10-22.
15. Гуревич Г. Опытная станция и распространение сельскохозяйственных знаний. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1918. № 3. С. 8-12.

References

1. Verhunov, V. A. (2012). Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini. Vid zarozhennia do akademichnoho isnuvannia: orhanizatsiinyi aspekt [Agricultural research work in Ukraine. From birth to academic existence: organizational aspect]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Padalka, S. S., Kyrylenko, I. H., & Verhunov, V. A. (2019). Ahrarna istoriia Ukrainy [Agrarian history of Ukraine]. U 3-kh ch. Ch. I: Vid naidavnishykh chasiv do pochatku ХХ stolittia [From ancient times to the beginning of the 20th century]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Shchebetyuk, N. B. (2017). Rozvytok ahrarnoyi nauky Ukrayiny naprykintsi 20-kh – u 30-i rr. ХХ st. [The development of agricultural science in Ukraine in the late 20's – 30's of the twentieth century]. Kam'yanets'-Podil's'kyu [in Ukrainian].
4. Hurevych, H. (1919). Postanovka voprosa massovogo selskokhozyaystvennogo obrazovaniya v gody «agronomicheskogo podema». [Statement of the issue of mass agricultural education in the years of «agronomic

boom»]. *Yuzhno-Russkaia sel'skokhoziaistvennaia hazeta* – South Russian agricultural newspaper, 17 April, p. 8 [in Russian].

5. Bilotserkivska, A. S. (2010). Sil'ske hospodarstvo Ukrainy pershoi chverti KhKh stolittia ta yoho naukovo-osvitnie zabezpechennia v konteksti diialnosti profesora A. H. Ternychenka [Agriculture of Ukraine in the first quarter of the 20th century and its scientific and educational support in the context of the activities of Professor A. H. Ternichenko]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Kulzhynskiy, S. (1922). Puti k pereotsenke dannykh sel'skokhozyaystvennykh opytnykh uchrezhdeniy [Ways to re-evaluate the data of agricultural experimental institutions]. *Sel'skokhoziaistvennoe opytnoe delo* – Agricultural experimental work, no. 1, pp. 24-38 [in Russian].

7. Kozhevnykov, Yl. (1919). O sovremennoi zemskoi ahronomyi [About modern zemstvo agronomy]. *Yuzhno-Russkaia sel'skokhoziaistvennaia hazeta* – South Russian agricultural newspaper, no. 45-46, pp. 4-18 [in Russian].

8. Kachynskiy, V. M. (1922). Ocherky ahrarnoi revoliutsyy na Ukrayne [Essays on the agrarian revolution in Ukraine], vol. 1. Kharkov, pp. 3-21 [in Russian].

9. Hryhorev, P. (1918). Opytnye uchrezhdeniya i agrarnye dekrety [Experienced institutions and agrarian decrees]. *Yuzhno-Russkaia sel'skokhoziaistvennaia hazeta* – South Russian agricultural newspaper, no. 9, pp. 3-12 [in Russian].

10. Vladymyrov, M. K. (1922). Osnovnye momenty sel'skokhozyaystvennoy politiki [Highlights of agricultural policy]. Kharkov [in Russian].

11. Lazurenko, V. M., & Paskalenko, V. Ye. (2011). Ukrainskyi fermer v dobu NEPu [A Ukrainian farmer in the days of the NEP]. Cherkasy [in Ukrainian].

12. (1976). Komunistychna partiia Ukrainy v rezoliutsiiakh i rishenniakh z'izdiv, konferentsii i plenumiv TsK [The Communist Party of Ukraine in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the CC]. In 2 volumes. Volume 1. 1918–1941. Kyiv [in Ukrainian].

13. Ehorov, M. (1918). Oblastnoe soveshchaniye po opytnomu delu 18 y 19 dekabria 1917 h. [Regional meeting on an experimental case on December 18 and 19, 1917]. *Yuzhno-Russkaia sel'skokhoziaistvennaia hazeta* – South Russian agricultural newspaper, no. 2. p. 11 [in Russian].

14. (1918). Opytnoe delo y zemelnaia reforma [Experimental business and land reform]. *Yuzhno-Russkaia sel'skokhoziaistvennaia hazeta* – South Russian agricultural newspaper, no. 21-22, pp. 10-22 [in Russian].

15. Hurevych, H. (1918). Opytnaia stantsyia y rasprostraneniye sel'skokhoziaistvennykh znanyi [Experimental station and dissemination of agricultural knowledge]. *Yuzhno-Russkaia sel'skokhoziaistvennaia hazeta* – South Russian agricultural newspaper, no. 3, pp. 8-12 [in Russian].

Рецензенти:

Н. І. Коцур, д. і. н., проф.;

С. С. Падалка, д. і. н., проф.

Надійшла до редакції: 10.12.2022 р.